

Előszó

Irodalmi munkásságom kezdetén a szoros értelemben vett filozófiai problémák még kevésbé foglalkoztattak. Lázongásaim a környezet és annak ideológiája ellen tematikájukban és lényeges módszereikben irodalmi, illetőleg irodalomkritikai jellegűek voltak. Persze szerepet játszik bennük Darwin, Haeckel és az általuk képviselt vallásellenesség, valamint a francia irodalom társadalomkritikai "milieu-elmélete" stb., anélkül azonban, hogy ezek a felfogások filozófiainak nevezhető egységbe álltak volna össze. Ellenkezőleg, kezdetlegesen, lehetne mondani kamaszkori lázongásaim, ha egyáltalán egységgé váltak, úgy ennek formáját és tartalmát egy szélsőséges szubjektivizmus határozta meg. Nem véletlen, hogy legelső kritikai írásaim Alfred Kerr impresszionizmusának hatása alatt jöttek létre. Persze ^{itt} így sem voltam végig következetes: azok az elbeszélő és drámai kísérletek, melyek e kezdeti életszakaszban íródtak, Ibsen, Hauptmann és az északi elbeszélők hatása alatt a valóság objektív ábrázolására törekedtek.

Első egyetemi éveim e tekintetben alapos fordulatokat hoztak. Nem is beszélve annak belátásáról, hogy nincs bennem irodalmi alkotó tehetség, megkezdődött a komoly tanulás korszaka. A jelenlegi összefüggésben arról sem kell, hogy sok szó essék, mit jelentett kritikusi fejlődésem számára a "Thália" előadások dramaturgiai és rendezői előkészítésében való részvétel. Ez összefüggésben az a döntő, hogy Bánóczi Lászlóval való barátságom közvetlen következményeként rendszeresen eljártam apja, Bánóczi József, Kant és Schopenhauer szemináriumaira. Az utóbbi - még ha Nietzsche-vel való összefüggését is tekintetbe veszem, nem játszott döntő szerepet még legelső filozófiai fejlődésemben sem. Annál inkább Kant. Első megismerkedéskor ismeretelmélet szubjektivizmusát ellenállás nélkül, de lényeges belső gondolati átalakulás nélkül is, magamévá tettem. Azt, hogy spontán szubjektivizmusom, ahogy akkor hittem, tudo-

mányossággá objektiválódott, akkori felfogásom szerint ismeretelméleti megalapozást nyert, csak annyiban jelent bizonyos fordulatot, fejlődést, hogy annak pusztán impresszionisztikus, pusztán a partikuláris Én pillanatnyi állapotaihoz kapcsolódó mivolta bizonyos kritikai megvilágításba került. Annál mélyebb és maradandóbb hatást gyakorolt rám Kant etikája és esztétikája. /Ezekről később beszélek, amikor következményeik már konkrétbben bontakoznak ki./

Mind eme belső ellentmondásosságok ellenére ez a fejlődés mégis a tudományos igényesség irányába vezetett.

Az akkor uralkodó, elsősorban Kanttól befolyásolt filozófusok közül Simmel és Dilthey hatottak rám a legerősebben. Ez a gondolati tisztázódási folyamat szükségképpen társadalmi és történelmi olvasmányokkal járt együtt. Ezért esnek ebbe az időbe első valamennyire komolyan vehető ismerkedéseim Marx írásaival, akinek egyes műveiben ugyan már gimnazista koromban belelapoztam, de akinek behatóbb tanulmányozása csak most következett be. Természetesen, mint más összefüggésekben már többször kifejtettem: csak a Simmel szemüvegén olvasott Marxról lehet akkor szó. De mégis: ezek a tanulmányok oda vezettek, hogy képes voltam a "Modern dráma fejlődési története" c. munkámat megírni /1906-7/ és gyökeresen átdolgozni /1908-9/. Ez a fejlődési szakasz aztán gondolati kiteljesedést nyert az irodalomtörténet elméletéről írott tanulmányban.

Mindezzel azonban kezdődő filozófiai éhségem távolról sem elégült ki. ~~A kezdő~~ fejlődési szakasz elméletileg megoldatlanul maradt kérdéseit a tudományos tárgyalási módhoz való fordulás messzemenően csupán félretolta, háttérbe szorította, de távolról sem oldotta meg számomra megnyugtató módon. Így egyáltalában nem véletlen, hogy ugyanabban az időben egészen más jellegű problémák is felszínre kerültek: alig fejeztem be a dráma-könyv első megfogalmazását, elkezdtem azokat az esszét megírni, melyeket 1910-ben "A lélek és a forma" c. kötetben egyesítettem.

H Az első

benne

Anélkül, hogy akkor ennek tudatában lettem volna, itt találhatók meg írásaiban az első kipillantások a filozófia felé, persze még távol minden komoly reményességétől. Mint fejlődésem folyamán többször megtörtént, együtt, egymás mellett működtek bennem egymást alapjában kizáró gondolati irányzatok. Így ezek az első lépések a filozófia felé párhuzamosan haladtak első kísérleteimmel társadalmi összefüggéseket tudományos módszerek segítségével megragadni és pontosan kifejezésre juttatni: a drámakönyv átdolgozása és az esszé-kötet megfogalmazása egy időre esnek.

A filozófia felé való megindulás az etika és az esztétika érintkezési problémáinak veszi kezdetét. Mint más összefüggésekben már többször kifejtettem: ennek a fejlődési szakasznak alapján ^ulázongó elégedetlenségem tette ki a dzsentroid módon kapitalizálódó magyar élettel szemben - ez ^uaz alapja Ady iránt érzett feltétlen hódolatomnak - anélkül természetesen, hogy mint a magyar baloldal vezető ideológ~~us~~ai tették, valaha is a nyugati civilizáció importjában láttam volna a kivezető út megalapozását. Bár akkor aligha voltam szocialistának nevezhető ^fa francia radikális szindikalizmuson kívül nagyon elutasító állásponton álltam azokkal a szocialista teorétikusokkal szemben, akiket akkor ismertem. De bármennyire elméletileg tisztázatlan módon, mégis a ^jjelen társadalom forradalmi megszüntetésében láttam az egyedüli kivezető utat a jelen kulturális ellentmondásaimból.

Az esszék tudatosan nem tudományos megoldási kísérletei /bár minden esszé mögött komoly kutatások állottak/, ^{de} lehetővé tették, hogy konkrét tárgyalásokban tuljussak a drámakönyvben gyakran eluralkodó, pusztán "szociológiai" általánosításokon. Így pl. az akkor számomra központinak tetsző l'art pour l'art problémakörben arra igyekeztem rámutatni, hogy az egyes nemzeti fejlődésekben e folyamatok társadalmi szerkezetének és dinamikájának megfelelően egymástól nagyon különböző megoldási irányok lehetségesek. /A Keller-Storm irányzat ellentéte a francia fejlődéssel szemben./ Így mutatkozik meg a szubjektivizmus sajátos

Vis
dialektikája Stern²nél és Beer-Hofmann-nál stb. Mindez, ha nem
us emelkedett még a módszeres tudatosság fokára, későbbi marxista
fejlődésében bizonyos szerepet volt hivatva játszani.

De az esszékötet legfontosabb filozófiai előrelépése az esztétikai és az etikai "szférák" kezdődő tisztázására összepontosult. Az akkor uralkodó modern szubjektivizmus egyik központi problémája az esztétikai kategóriáknak az életvitelre való alkalmazásából állott ~~xax~~ /"életművészet"/. Ennek az irányzatnak gyökerei a német romantikára vezethetők vissza. /Hogy milyen szerepet játszottak már a nyugati felvilágosodásban - elég Laclos-ra emlékezni - ezt akkor még nem ismertem fel./ Mindenesetre nem véletlen, hogy első ilyen esszém Novalisból kiindulva az ún. "életművészet" /életvitel esztétikai kategóriák irányítása alatt/ belső ellentmondásainak dialektikáját próbálja elemezni. Még szélesebben és mélyebben merül fel ez a kérdés Kirkegaard filozófiájában, melyet ő maga, csakugy mint Novalis nemcsak elméletileg elemzett, hanem az életben is meg akarta valósítani. Mind a két tanulmány éppen az esztétikai kategóriák az életben való megvalósításának belső ellentmondásait ~~xax~~ kutatja. Ennélfogva itt, anélkül hogy a filozófiai cél igazán tudatossá vált volna, az etika és az esztétika szerkezetének a valósághoz való viszonya van pedzve; a fogalmi és módszertani ellentmondások feltárásának kísérlete mögött az a törekvés lappang: ezeknek a kategóriáknak, minő az élő ember valóságát formáló elveknek az emberi praxis egészével való összefüggését napfényre hozni. Ennyiben, de persze még csak ennyiben, a még nem tudatosított végsős zándék tekintetében itt is felmerülnek olyan kérdések, melyeknek kidolgozása gondolkodói fejlődésnek később is középpontjában maradtak.

Ami az esztétikát illeti, ott az alapvető tendencia arra irányult, hogy a kanti egyoldalú, az alaptényeket eltorzító, mulhatatlanul szubjektivizmusba torkoló alapkérdést, az esztétikai ítéletek központi helyét a módszerben gondolatilag megdöntve, a valósághoz közelebb jussak. Néhány évvel e tanulmányok

megírása után, firenzei tartózkodásom idején /1911-12/ már el-
jutottam oda, hogy elvetve a kanti alapkérdést, mely az esztétikai
ítéletek központi jelentőségén alapszik, az esztétika alapkérdé-
sét, bár kanti formában, de élel ellentétben Kant egész módszer-
tanával, úgy fogalmazzam meg: műalkotások léteznek - hogy lehet-
ségesek? Mi a valóságos, filozófiailag megragadható alapja léte-
zésüknek, esztétikai érvényességüknek, értéküknek? Ez éles elvá-
lást jelentett etika és esztétika között: emberi cselekvésre le-
hetetlen, etikailag megengedhetetlen esztétikai kategóriákat al-
kalmazni. Ez a tagadás pedig gondolati alapja már első esszéim-
nek is. Itt csak jelezni óhajtottam, hogy ennek a módszertani
beindításnak gondolati következményei messze tulmutatnak azon
a számomra eredetileg aktuális problémakörön, mely "a lélek és
a formák ~~szélessége~~" esszéit eredetileg létrehozta.

Bonyolultabb volt a kérdés az etika területén.
Itt romantikus antikapitalista lázongásom a fennálló rendszer
alapjai ellen oda vezetett, hogy már kezdetben mindig élesedő
ellentétet láttam morál és etika között. Bár hosszú ideig erősen
hatott rám Kant kategorikus imperatívuszának szigorú feltét-
lensége, a legalitás és a moralitás pusztája, formális szembeál-
lítása, melyet Kant maga is képtelen volt gyakorlatilag igazi
következetességgel végigvinni, sohasem elégitett ki. Tuláságosan
nyilvánvaló volt előttem a pusztája formális kötelesség-morál
elválaszthatatlan összefüggése a mindenkor uralkodó társadalmi
állapot és fejlődés gyakorlati követelményeivel, főképpen a
mindenkor érvényes jogrendszerrel. Ez persze magánál Kantnál is
nemegyszer világosan kifejezésre jutott. Ebben a kérdésben azonban,
amikor gondolkodói fejlődésem Kanttól Hegel felé vezetett, nála
sem találtam kielégítő filozófiai választ. Sőt nála talán még
egyértelműbben torkollnak be a mindenkor fennálló társadalom
konkrét társadalmi /jogi stb./ követeléseibe. Más összefüggés-
ben már utaltam arra, hogy a hegeli kibékülést a valósággal
/Versöhnung mit der Wirklichkeit/ sohasem tudtam magamévá tenni.
Hegelianus koromban is - hogy röviden és plasztikusan fejezzem

ki magamat - az Ady-féle "küldetéses vétó" /"Eb ura fakó, Ugocsa non coronat")- uralta a társadalmi cselekvésekhez való gondolati viszonyomat, természetesen elsősorban az etika területén. Ezért volt, hogy Hegellel szemben is szakadatlanul kerestem egy ilyen a morálba és a jogba való kifutáson tulmutató erkölcsnek filozófiai megalapozását. Ebből következik, hogy e fejlődési szakaszban, korai kritikai beállítottságom ellenére, sohasem vetettem el teljesen Kierkegaard Hegel-bírálatát. Továbbra az is, hogy a jelenben is, a múltban is mindenfelé kerestem olyan etikai törekvéseket, amelyek ezt a - persze attól még romantikus anti-kapitalista - igény kielégíteni alkalmasak lehettek. Ezért szorították háttérbe kezdő kritikus korom ideálját, Ibsent, Tolsztojt és még erősebben Dosztojevszki, ez vonzott Goethe és Gottfried Keller emberábrázolásához, ezt kerestem mindig újra még Kierkegaardban is, ez tette számomra vonzóvá a középkori kereszténység e téren eretnek gondolkodóit, elsősorban Meister Eckhardtot és a keresztény erkölcsfilozófia egyes jelentős megnyilvánulásait.

A "lelki szegénységről" szóló párbeszéd az efajta törekvések elmélet-gyakorlati megalapozásának kísérlete. Bár, ha csak távolról is, nem egy igazán lényegbevágó etikai problémát érint, legfőbb gyengesége, hogy - mint a polgári etika általában - az egyéni ember pusztán egyénileg ragadja meg és ezért képtelen a benne létrejövő ellentétes irányzatoknak reális alapot adni. Ezt, mint arról később meggyőződtem, csak az embernek, mint nembeli lénynak gondolati megragadása teszi lehetővé, amikor is a nembeliség és annak különböző fejlődési fokai, melyek egyre szervezesebb, bensőbb kapcsolatokat teremtenek egyéniség és nembeliség között, határozzák meg a konkrét cselekvések morál alatti, morális, illetve etikai jellegét. Ilyen természetű szerves kapcsolatok nélkül az etika elmélete szükségképpen elmegy saját világának valóságos tárgyi mivolta mellett és annak számára idegen gondolati valóságok és gondolati komplexusok szerkezetét teszi magáévá. Míg u.i. mind az ismeret és gondolkodás, mind a művészet területén az elmélet olyan ideológiai képződményekkel

áll szemben, amelyek éppen valóságformáló mivoltukban sajátos "szférákat" alkotnak, aholis a filozófia feladata e "szférák" sajátos szerkezetét, sajátos viszonyát a valósághoz felfedni, addig az erkölccsel foglalkozó gondolkodás nem "szférával" áll szemben, hanem az emberi, a társadalmi cselekvéseknek összességével, amelyben az összességek valóságos mivolta, szerkezete stb. minőségileg más jellegű kell, hogy legyen, mint ott, ahol - mint a tudományban, a művészetben - sajátos megformálása, az élettel magával eleve ideológikusan szembenálló "szférákat" hoz létre. Mind a Kant ismeretelmélete, mind a Hegel logikai jellegű módszere és rendszerezése, ha különböző módokon is, el-
takarják ezt a lényegbeli különbséget. Bármennyire törekedtem is akkor az etikai jelenségek igazi mivoltát gondolatilag meg-
ragadni, ebben az alapvető módszertani-szemléleti kérdésben akkor még sohasem sikerült Kant és Hegel felfogásainak alapvető gyen-
geségével igazán tisztába jönni. Ennek pedig az a szükségszerű következménye, hogy az így létrejövő módszertani megmerevedés szükségképpen bevisz az erkölcsi kategóriák meghatározásába egy bizonyos foku elvont embertelenséget. Bár a "Lelki szegénység gről" című dialógus legbensőbb és legfőbb törekvése éppen ezt az embertelenséget kiküszöbölni, az írás maga nem egyszer vis szaesik ide. /Ez egyike ama számos fontos kérdésnek, amelyekben csak a marxizmus helyes elsajátítása tette számomra lehetővé az emberi jelenségeket létüknek megfelelően elméletileg felfogni és kife-
jezésre juttatni./

Más formában, de hasonló ellentmondásokba bonyolódva merül fel ez az ellentmondásosság a valamivel korábbi "A tra-
gédia metafizikája" c. dolgozatomban. Bár a korábbi kísérletekhez képest haladást jelent a tragédia formájának szigoruan esztétikai kidolgozási kísérlete, összekapcsolva azzal, hogy a tanulmány ettől elválaszthatatlanul a tragikum erkölcs- és életértelmének elemzésére is tesz kísérletet, itt is zavaróan közbelép annak tisztázatlansága: sajátos "szféra"-e az etika, vagy általános életviszonylatok, emberi fejlődések meghatározott foka és módja,

értéke és mértéke. A tanulmányban e két döntő ~~szem~~ módszertani szempont dialektikus különbözősége és kölcsönhatása még távolról sincs következetesen tisztázva. Ezért helyes megállapítások mellett felette zavarosak, összeférhetetlen előzmények erőszakos összefogásai, tarthatatlan megállapítások is szerepelnek benne. Csak mint jellemző példát emelem ki a tragédia állítólagos történelem felettiségeinek kérdését. Gondolatok, melyeknek igazi belső célja: egy tipikus és fontos emberi magatartás tisztázása, ilyenkor szintén elvont embertelenségbe csapnak át, hiszen ember és emberiség konkrét viszonyát történelmi megalapozás nélkül lehetetlen gondolatilag helyesen megvilágítani.

"A regény elmélete" /1914-15/ fontos új szakaszt jelent fejlődésében, noha felületesen tekintve pusztán fokozása a hegeli történetfilozófia és az - idealista gondolati eszközökkel keresett - "szellemi forradalom" /Dosztojevszki/ egyesítési kísérletének. Kétségtelen: a könyv felépítésének megalapozásában a hegeli történetfilozófiának döntő szerep jutott. Kétségtelen ellenben az is, hogy a történelem egész lefolyásának konkrétan megragadni készülő gondolatok élesen szembekerülnek a Hegel alapkoncepciójával. Az a motívum, amelyről az előbb mint Ady hatásáról beszéltem, ezuttal fichte megfogalmazást nyer. Az alapjában realista Hegel következetesen csak a jelenig fejleszti ki történetfilozófiáját. Ennek konkrét kifejtésében sok a bírálandó elem, amiről Marx nem egyszer beszélt is, de ugyanakkor tudomány és filozófia egységét is jelenti, minden utópia módszertani tagadását. A szubjektív idealista ^{számára} ellenben a jelen a történetfilozófia öt korszaka közül csak a harmadik, amelyet ^{ilymódon} a jövőről készült utópikus képek követnek. ^{Kérnek} "A regény elmélete" nem követi Fichte konkrét és kifejtett utópiáit. A jövő csak mint a - főleg Dosztojevszki forradalmi interpretációja által meghatározott - "szellemi" forradalom perspektívája szerepel. Fichte nyomait követve itt is a jelen, mint a tökéletes bűnösség korszaka /"Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit"/ áll előttünk. Ebben a legyengítésben egyrészt egy bizonyos, Hegel és Marx hatása alatt létrejött utópieellenes

Fichte

tendencia nyilvánul meg, másrészt Hegellel ellentétben - öntudatlanul itt is Marx hatása alatt - a filozófia feladata abban áll, hogy a jelen ellentmondásaiból a jövő perspektíváit feltárni törekedjék. Így ez a könyv, bár módszerét messzemenően Hegel és a német "szellemtudomány" határozta meg, mégis magányos helyet foglal el ez utóbbi irányzat történetében, amennyiben az abban uralkodó társadalmi-történeti konzervativizmust radikálisan elvetve a világ "szellemi" forradalmára van beállítva.

Az 1914-es háború kitörése és lefolyása annyira élére állította bennem a filozófiának a világ megváltoztatására irányuló törekvéseit, mint addig még soha. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között egyrészt az etikai tendenciák kerültek előtérbe /1917 tavaszán az etikáról tartottam előadássorozatot a "Szellemtudományok Szabadiskolájában"/, másrészt elméleti érdeklődésem újból Marx felé vonzott. Ezuttal persze, könnyen érthető módon, a Marx fiatalkori írásaira irányult főfigyelmem, amennyiben azok, elsősorban a ^{Merling}Merling-féle kiadás révén, akkor már hozzáférhetőek voltak. Ezt a beállítást természetesen még jobban erősítették az 1917-es forradalmak. Persze a tények meghamisítása volna azt állítani, hogy ezzel már beállt volna bennem valamiféle határozott fordulat a marxizmust gondolatvilágom igazi elmélet alapjává tenni. Mint oly gyakran életemben, most is csak arról lehetett szó, hogy sok tekintetben ellentétes világnézeti irányzatok harcoltak bennem a fölénybe kerülésért. Ilymódon a marxizmushoz való ~~új~~ új, másfajta, filozófikus közeledéssel párhuzamosan a bennem élő, sőt akkor még uralkodó idealista filozófiai tendenciák kibontakozásuk maximumát érték el. Akkor még elkerülhetetlennek látszott számomra másként mint e tendenciák következetes végigvitelével a helyes utat megtalálni. Ennek a helyzetnek talán legszembeötlőbb megnyilvánulása az a felszólalás volt, melyet Fogarasi referátuma alkalmából a konzervatív és progresszív idealizmus körüli vitában a "Társadalomtudományi Társaság"éban tartottam. Itt kísérlet történnék a társadalmi kategóriák, első-

sorban politika és etika helyes viszonyát és összefüggéseit az idealista filozófia módszeres dialektikáján keresztül tisztázni. Ez az írás ma már csak mint akkori gondolati válságom pregnáns tükrözése érdemli meg az olvasó figyelmét, akiket e belső fejlődés szakaszai tudományosan érdekelnek.

Ez a válság, melynek folyamán még gondolati, sőt politikai megtorpanások is bekövetkeztek "Taktika és etika" c. kis tanulmányommal és annak megírását követő csatlakozásommal a kommunista párthoz ér véget. Itt végre megközelítettem annak a gondolati beállításnak első kezdeteit, amelyek lehetővé tették számomra az emberi aktivitás valóságos tartalmait és mozzanatait, konfliktusait és perspektíváit a társadalmi valósággal valóságos dialektikus összefüggésbe hozni. Ezzel persze távolról sem akarom azt mondani, hogy itt már csakugyan marxista szellemenben fogalmazott összefüggések kötnék össze e cselekvések szubjektív és objektív tendenciáit. Arról lehet még csak szó, hogy itt megtörtént az első lépés a valóság ilyen felfogása irányában. A klasszikus német idealizmusból örökölt "praxis-szféra" itt csakugyan felbomlóban van; köznapi élet, morál, politika és etika mindjobban elvesztik külön szféra-jellegüket, anélkül, hogy e közös valóságban szereplő aktivitásai, ellentmondásai elmosódnának. Az emberek saját nembelisége és ezzel valóságos egyénisége felé irányuló fejlődése éppen az itt kiéleződő ellentéteken keresztül kezd gondolatilag megközelíthetővé válni.

Ez írásokat, melyek kivétel nélkül a magyar proletárdiktatúrát megelőző időben jöttek létre, "Geschichte und Klassenbewusstsein" c. művemtől több év választja el. Bár e könyv egyes tanulmányai a diktatura előtt és alatt nyerték el első megfogalmazásukat, a könyv maga, mind egészében, mind részleteiben a huszas évek közepének tipikus terméke.

A diktatura gyakorlásának és bukásának tapasztalatai, a bécsi emigrációs élet, a folyton erősödő kapcsolatok a nemzetközi forradalmi munkásmozgalommal, Marx és Engels újbóli, az eddigénél sokkal elmélyültebb tanulmányozása, most már az ökonomiára és a történelemre koncentrálni, a megismerkedés Lenin elméleti írásaival stb. stb. szélesítették és elmélyítették a marxi módszerek uralmát gondolkodásomban. Most már nem filozófiai idealizmus és marxizmus küzdelme jellemezte annak tartalmait és irányát: a marxizmus egyértelműen, bár még nem tökéletesen győzött az idealizmus felett. De ennek az ellentétnek háttérbe szorulása akkor még nem jelentette azt, hogy gondolkodásom küzdelmes ellentmondásossága most már véget ért volna. De ezuttal új, sőt újtipusu ellentét váltotta fel a régit. A 17-es forradalom az egész világ ama haladó értelmiségében, amelyre mély benyomást gyakorolt - akár kifejezetten csatlakozott az így kiváltott mozgalomhoz, akár csak rokonszenvvel kísértette azt - sajátos fajtájú szektánsságot is hozott létre. Ennek alapján az a szenvedélyes hit tette, hogy a világ szocialista átalakulása néhány rövid, persze válságokkal telített év dolga lesz csupán, hogy tehát hamarosan bekövetkezik mindenki számára a gyökeresen jóra forduló világ, az igazi emberi élet lehetősége. Ezt a szektánsságot éppen antibürokratikus és antidogmatikus, szenvedélyesen kísérletező jellege választja el élesen a későbbi sztálini idők dogmatikus és bürokratikus szektánsságától. Noha kétségtelen, hogy a Zinovjev vezette III. Internacionáléban már az utóbbi fejlődés csirái megtalálhatók. Marxista fejlődésem kezdeti szakaszának, mely rendszeres gondolati kifejezést nyer a "Geschichte und Klassenbewusstsein"-ban, ez a messzianisztikus szektánsság az uralkodó szellemi irányzat.

Hogy ez a tendencia mégsem ért el egyeduralmat, azt a magyar illegális mozgalomnak, főleg Landler Jenő és Hirossik János politikai befolyásának köszönhetem. Kun Béla ui. mint Zinovjev tanítványa, mint a körülötte kialakuló bürokratikus szektánsság elméleti és gyakorlati képviselője, ilyen elvek

alapján kívánta a magyarországi illegális és az azt támogató emigráns mozgalmat ujjaszervezni. A Landler és Hirossik vezette ellenzék Kun Béla bürokratikus utópiáival szemben éles ellentétben állott /persze ez időszak előbb jellemzett messzianisztikus szektánsságával is/ és - igazán Lenin szellemében a magyarországi konkrét helyzet konkrét problémáiból igyekezett levezetni a magyarországi kommunista mozgalom politikai és szervezeti feladatait. Én magam az első pillanattól kezdve az ő elgondolásaikat tettem magamévá - de akkor még csak a magyarországi kommunista mozgalom konkrét problémáit illetően. Nemzetközi vonalon azonban akkor még nem adtam fel messzianisztikusan szektáns meggyőződéseimet. E kettősségből származó nyilvánvaló ellentmondások elemzésére itt nem térhetek ki. Csak annyi kell mégis megemlítenem, hogy bennem végülis a magyar mozgalom reális problémafelfogása kerekedett fölül /Blum-tézisek 1929/, ami a messzianisztikus szektánsság feletti végleges, minden területre kiterjedő győzelmet hozta számomra, s ezzel a marxizmus teljes megszilárdítását filozófiám módszerében és tartalmaiban.

"Geschichte und Klassenbewusstsein" még e kiélezett belső konfliktus korszakában nyert végleges irodalmi formát /1922-23/. Vagyis e könyvben még a messzianisztikus szektánsság elvei és módszerei uralkodnak, noha egyes kérdések tárgyalásánál már az ellenkező irányzat befolyása is észlelhető. Ezért ezt a könyvet mint a huszas évek termékét, mint a Lenin és a 17-es forradalom kiváltotta események elméleti visszhangját kell felfogni, együtt a Gramsci és a Korsch e korból származó írásaival, minden, gyakran lényegbeli, ellentét ellenére, amely ezekben az írásokban megnyilvánul. Ez fokozza történelmi érdekességüket, amennyiben láthatóbbá válik, milyen elméleti fel lendülést válthatott volna ki 1917, ha a sztálini urálm nem nyomja el véglegesen az elmélet fejlődését a kommunista mozgalmon belül. /Itt is utalni kell arra, hogy a Zinovjev-féle

vezetés a Kominternben minden eredeti elmélet elnyomásában előfutára volt a sztálini korszaknak./

Elfogulatlan mai szemmel nézve világosan láthatóvá válnak az én kísérletem gyenge oldalai. Mindenekelőtt kiemelendő a marxizmusnak kizárólag társadalomra vonatkozó elméletként való felfogása. Az akkori hivatalos kritikusok /Rudas, Gyebolin stb./ természetsszerűleg helytelenül bírálták a könyv helytelen állításait is és ezzel gyakran arra irányították a "kritika" tüzeit, ami bennük, mint öntudatlan tendencia haladó és előremutató volt, t.i. annak a felfogásnak akkor még igen kevésbé következetes kifejtése, hogy a társadalomfejlődés dialektikáját nem lehet olyan felfogással tudományosan megalapozni, mely a legfejlettebb fokot /a társadalmi létet/ nem történelmileg, ~~h~~ ontológikus uton bontja ki a természeti lét gondolatilag szükségképpen egyszerűbb létkategóriáiból, hanem ellenkezőleg ez utóbbiakban lát módszertani mintát a fejlettebb létformák törvényeinek kidolgozása számára. Amennyiben e könyv az efajta módszertani beállítások ellen tiltakozott, helytelen megállapításaiban is nem egyszer helyes mag rejtőzött. Ámde ennek a gondolati helyzetnek igazságos mérlegelése nem szabad hogy helytelen felfogások kritikátlan dicséretébe csapjon át, ami a sztálini rendszert bíráló ellenzéki írásokban nem egyszer megtörtént.

Ha fent jelzett problémák elfogulatlanul, mai szemmel tekintjük, akkor látnunk kell, hogy "Geschichte und Klassenbewusstsein" gyakran éleselméjűen szembekerül bizonyos, a marxizmuson belül is megmerevedett előítéletekkel, persze anélkül, hogy azoknak igazán megfelelő filozófiai megoldást tudna adni. Így a természetdialektika kérdésének hibás megoldása mögött az rejlik, hogy én akkor még csak a kapitalista rendszer~~re~~ rendkívül bonyolult, fejlett ellentmondásait mint ilyeneket elemeztem, anélkül hogy az egész problémakomplexust a munkára vis szaveztettem volna. Ezzel eltűnt a társadalmi fejlődés vizsgálatától a társadalom

és a természet anyagcseréjének /Stoffwechsel der Gesellschaft mit der Natur/ kérdése. Ennek hiánya szükségképpen vis szahatott magának a természetnek és annak a társadalmi cselekvéshez való viszonyára, dialektikus megértésére, és ezen keresztül, ettől közvetítve, a természet dialektikus felfogására is. Itt azonban még tovább kell menni. Ha ebben a kérdésben a marxizmus szokványos visszatükrözésemélete ellen foglaltam állást, úgy annak mind pozitív, mind negatív mozzanatai vis szavezethetők e valóságkomplexus egészének illetén felfogására. Pozitív értelemben: jogos volt a valóság "fotografikus" visszatükrözése elleni tiltakozás. Ilyen visszatükrözés csak azóta létezik, amióta a fényképezőgépeket feltalálták. Üres elmélet, konstrukció tehát azt képzelni, hogy az emberek - többé-kevésbbé tökéletesen - "fotografikus uton" vesznek tudomást az objektív valóságról és ilyen ismeretek alapján döntenek aztán életük konkrét kérdéseiben. A munka helyes ontológiai elemzése ezzel szemben azt mutatja, hogy nincs emberi/tehát társadalmi/ visszatükrözése a valóságnak, amelynek ne volna eleve - a munka által létrehozott - teleológikus tételezési alapja. Már a kezdeti, az ún. begyűjtési korszakban is a férfiak csak úgy tudtak vadászni, az asszonyok megfelelő növényi táplálékokat keresni és találni, hogy az erdőbe menve tapasztalataik táplálta teleológikus beállítással figyelték természeti környezetüket. Ez a beállítás a materiális kultúra fejlődésével együtt fejlődött és teremtette meg később a tudományos visszatükrözés életalapjait. Ennek az egyedül lehetséges anyagcserének társadalom és természet közötti emberi eszköze a valóság teleológikus kiindulásokból eredő objektive helyes visszatükrözése. Hogy akkori könyvem ilyen irányba törekedett menni, adott neki progresszív lehetőségeket, annak ellenére, hogy ez a jogos ellenzékiesség a mechanikus visszatükrözéssel szemben számos konkrét kérdésben akkor még helytelen megállapításokban torkollt. Így tévedés volt az Engels elleni polémiaiban tagadni a kísérlet teleológikus aktív szerepét és benne /ismeretelméleti előítéletek alapján/ puszta kontemplációt látni; így helyes ösztön

vezetett, amikor az osztálytudat spontán létrejöttét bírálva a mindenkori összhelyzet helyes gondolati meghatározására irányítottam a figyelmet /"zugerechnetes Klassenbewusstsein"/, nem tudva akkor még, hogy Lenin "Mit tegyünk ?" c. művében már a pusztán spontán osztálytudati reagálással szembeállította a "kivülről jött" osztálytudatot, mely az osztársadalmi fejlődésre keres és talál a forradalmi osztály számára nagy, tartós, osztársadalmi jellegű válaszokat.

Ma az ilyen ellentmondások sorozatát a könyv legtöbb állítását illetőleg könnyen fel lehetne sorakoztatni. Azt hiszem azonban, hogy ez tulmenne egy ilyen előszó lehetséges határain. Ezért csak azt a beállítást akartam jellemezni, amely - nek segítségével világosan felismerhetővé és helyesen bírálhatóvá válik e könyv helytelen tételeinek tulnyomó része, anélkül hogy az olvasó megértés nélkül elmenne a helytelen /vagy csak részben helyes/ állítások akkori progresszív jelentősége mellett. Arról, ami már itt is elméletileg helyes vagy részben helyes kifejezést nyert, nem akarok itt beszélni; mert ilyen megállapítások is találhatók a könyvben. És az ilyen bírálat módszere lehetővé teszi a könyv akkori, a mai napig terjedő hatásának történelmileg megfelelő értékelését.

Ez persze nem lehetett a szerző beállítása. Első reakció^{am} a fent jelzett bírálatokra mereven elutasító volt. Az itt közölt /1930 előtt írt/ tanulmányok kísérletek voltak könyvem alaptendenciáinak kiegészítésére, konkretizálására, anélkül, hogy arra magára kifejezetten visszautaltak volna. Csak amikor - a Blum-tézisek hivatalos elítélése után - a moszkvai Marx-Engels-Intézet tudományos munkatársaként megismerkedtem a fiatal Marx^u ökonomiai-filozófiai kézírataival^u, lett számomra világos, milyen sok helyen, mennyi döntő kérdésben nem sikerült akkor Marx tanait helyesen felfogni, helyesen alkalmazni, helyesen aktualizálni és - ha kell - helyesen továbbfejleszteni. Teljes mértékben tisztában voltam azzal, hogy itt nem egyszerűen egyes hibák kijavításáról van szó, hanem egész alapkoncepcióm

ujbóli megfogalmazásáról, amihez nagyon beható, nagyon konkrét társadalmi tapasztalatok és tanulmányok váltak szükségessé. Ezért akkor az a felfogás alakult ki bennem, hogy célszerű ezt az egész munkát ugyyszólván előlről kezdeni, summárisan elvetni a "Geschichte und Klassenbewusstsein" módszertani helytelenségeit, élesen elhatárolni magamat tőlük, hogy az így nyert gondolati szabad mozgás segítségével valamikor visszatérhessek e problémák megfelelő, helyes megválaszolására.

Ez az elhatározás ebben a gyűjteményben ismét több évi "szünetet" hoz létre. Mondottam: mint a Marx-Engels-Intézet munkatársa olvastam, még ki nem adott kéziratban, Marx ama művét, mely bennem ezt a fordulatot kiváltotta. Ugyanakkor ismerkedtem meg M.Lifschitz elvtárssal és a vele való eszmecserénk nemcsak gondolataim tisztázásához járultak hozzá, hanem abban is segítségemre voltak, hogy az ujratanulás éveinek konkrét és termékeny tartalmat adhassak. Ez előszó olvasói számára nem újdonság, hogy konkrét tudásom az esztétika területén volt a legfejlettebb. Lifschitz főérdeklődése szintén erre a területre irányult. Közelfekvő volt tehát, hogy könyvem kritikai elvetésével figyelmem közvetlenül ismét erre a tudományágra irányuljon. Nem ebbe az előszóba való e munka eredményeinek részletes vizsgálata. Így csak mellesleg emlitem meg, hogy Lifschitz-cel való ~~xx~~ közös munkánk első eredménye az volt, hogy a marxista esztétikát mint e filozófiai ág önálló és eredeti, a marxizmus lényegéből folyó szakaszát fogtuk fel. Addig a Szovjetunióban Plehanov, a német kommunista mozgalomban Mehring szerepelt mint az új kommunista fejlődés esztétikai vezető teoretikusa, holott az egyik lényegében a francia pozitivizmusban, a másik Kantban vélt elméleti alapot találni az esztétikai jelenségek marxi szellemben való megértéséhez. Világos, hogy kettőnk új állásfoglalása, mely meglepő gyorsan hódította meg a kommunista közvéleményt, végsőfokon azt a célt szolgálta, hogy a marxizmust mint egy egész világunk

minden jelenségére egyaránt érvényes és érvényesítendő módszert és rendszert fogjuk fel. Kritikai és esztétikai tevékenységemet a harmincas években ez a beállítás irányította.

Nem lehet ez előszó feladata e tevékenységi kör viszonyát az akkor uralkodó áramlatokhoz elemezni. Be kell érnem annak megállapításával, hogy Lifschitz és jómagam, mint a "Literaturni Kritik" ⁸²aktivának tagjai éles ellentétben álltunk a Fagyjev vezette hivatalos, uralkodó áramlattal. E keretekben ellentéteink a sztálini korszak ideológiájával mindinkább szélesedtek és elmélyültek. A harmincas évek végén írott könyvem a fiatal Hegelről már nyílt ellentmondásban volt Zsdánov amaz elméletével, ~~haz~~ mely e nagy dialektikus gondolkodóban a francia forradalmat ellenző, reakciós politikai szellem képviselőjét látta. Bár könyvem, az akkori viszonyoknak megfelelően, sehol sem foglalt kifejezetten állást ez elmélet ellen, egész szelleme oly nyíltan szembekerült a hivatalos állásponttal, hogy csak egy évtizeddel megírása után, 1948-ban jelenhetett meg, akkor is svájci kiadónál. Ezeket a Hegel-tanulmányokat messzemenően arra is felhasználtam, hogy korrigáljam a "Geschichte und Klassenbewusstsein" egyes ~~p~~ fontosabb, tévesnek bizonyult megállapításait, anélkül, hogy e könyvben lappangva, inadekvát módon kifejezésre jutó helyes tendenciákat megtagadtam volna. Ellenkezőleg, arra törekedtem, hogy azoknak most már helyes és történelmileg megfelelő értelmezést adjak. Ezt a célt szolgálja az itt közölt fejezet is, mely az elidegenedés hegeli és marxi értelmezését igyekszik tisztázni. Ez elméleti törekvés azokban a történelmi kutatásokban találja meg alapjait, melyek a francia forradalom és a kapitalista ökonomia mélyreható befolyását fedik fel a hegeli dialektika fejlődésében. Ez egyuttal előmunkálatait is jelenti ökonomia és ideológia viszonyának, kölcsönhatásának, stb. helyes megfogalmazására a marxizmuson belül.

Második nagyobb filozófiatörténeti munkámat, "Az ész trónfosztása"-t a második világháború idején terveztem

meg és kezdtem el fogalmazni, de csak 195²_p-ben sikerült befejeznem. Itt is a nálunk valamint a nyugaton uralkodó előítéletek ellen indítottam tudományos küzdelmet. A háboru alatt a Szovjetunióban a főleg Ehrenburg képviselte álelmélet uralta a propagandát, amely szerint a németek /a "Fritz"-ek/ már a teutoburgi erdőben is fasiszták lettek volna. Nyugaton pedig nagy hajlandóság mutatkozott a ^{hiteli} ~~idők~~ ^{idők} vagy mint szinte véletlen "katasztrófát" felfogni, melynek tehát az Egyesült Államokkal szövetséges új nyugatnémet "demokráciához", miután "megtisztította" az aktív fasisztáktól, nincs többé semmi lényeges köze. Az én könyvem a fasizmus ideológiai alapjait kutatja magában a német filozófiai fejlődésben. Rámutat arra, hogy már a francia forradalom kiváltotta filozófiai fellendülés szükségképpen létrehozta a dialektikus realizmus ~~xxx~~ gondolati ellenlábását is, a filozófiai irracionalizmustx /Schelling, Schopenhauer/. És a 48-as forradalmi kísérlet bukása után a német reakciós fejlődés Nietzscheben ez ideológia nemzetközileg legszélesebben ható képviselőjét hozta napfényre. Attól fogva a német társadalom folytatólagosan demokrácia-ellenes fejlődése következtében mindig újra és újra reprodukálódott ez az irányzat, mindig "korszerű" formában. A Hitlerizmus tehát, éppen mivel társadalmi alapja egy évszázados reakciós fejlődés volt, szabadon válogathatott ez egész korszak ideológiái között és így széles alapokat talált reakciós demagógiája számára, ami azt is jelenti, hogy ideológiailag ez az irracionalista fejlődés és reakciós alapjai ma sem tekinthetők túlhaladottaknak. Módszertanában ez a könyv is élesen szembehelyezkedett a sztálini korszak uralkodó áramlataival. Kimondatlanul bár, de világosan rámutat arra, hogy a Zsdánov által mechanikusan kizárólagosnak nyilvánított ellen^{zék} materializmus és idealizmus között nem képes a modern társadalmi fejlődés ideológiáinak tudományos magyarázatára.

A felszabadulást követő évek tanulmányai legnagyobb részét történelmiek és egyuttal polemikus jellegűek. E kettős beállítással igyekeztem akkor azt a politikai vonalat szolgálni,

melyet, legalább kezdetben megvalósíthatónak láttam: a demokratikus szocializmus felépítését hazánkban. Nem véletlen, hogy az un. Rudas-vitát lezáró cikkében Révai azzal vádolt, hogy egész ideológiai tevékenységemnek alapját a Blum-tézisek képezték. Ez a törekvés határozta meg bírálatomat pl. az akkor uralkodó és a kibontakozóban lévő marxista ideológiát befolyásolni képesnek látszó exisztencializmussal szemben; ezért választottam olyan élesen széjjel az arisztokratikus és demokratikus világnézeteke t; ezért vázoltam fel a fiatal Marx gondolkodásának fő vonalait, stb. Világos, hogy a fasizmus előbb tárgyalt ideológiai előtörténete is ezt a célt szolgálta. Hozzá kell még tenni, hogy mindez a hidegháboru korszakában játszódott le, ahol is a szocialista demokráciáért vívott ideológiai harc szükségképpen összeforrt a béke fenntartásáért vívott ideológiai küzdelemmel.

A Rudas-vita lehetővé tette számomra az aktuális politikától való visszavonulást. Ezt legelsősorban arra használtam fel, hogy esztétikai tanulmányaim több évtizedes tapasztalatainak hasznosításával hozzájárjak egy filozófiailag komolyan megalapozott marxista esztétika megírásához. A "Különösség" c., ez esztétika prolegomenájának tekinthető kisebb könyvem befejezése után csakugyan sikerült annak első alapvető részét "Az esztétikum sajátossága" cím alatt tető alá hozni. Nem kétséges, hogy a megírás alapját szinte egy emberöltőt kitöltő tanulmányok képezték. Az sem kétséges, hogy, bár az Esztétika előszavában világosan rámutatok fiatalkori esztétikámat megalapozni akaró kísérleteim kudarcára, egy bizonyos problémafolytonosság mégis megállapítható marad. Így pl. a nem kis fontosságú un. "homogén médium" már a heidelbergi töredékekben is szerepel, sőt már a "Lélek és a formák"-ban is jelentkezik, stb. Persze itt nem szabad soha szem elől téveszteni, hogy az e fajta évtizedes folytonosságokban is a gondolatok módszertani megalapozása oly nagy változásokon megy keresztül, hogy gyakran némi erőszak kell a folytonosság fennállásának bizonyítására. Legyen szabad ezt a gondolatot egy főprobléma segítségével némileg megvilágítani.

Említettem, hogy már Heidelbergben túlhaladtam a Kant következetesen ismeretelméleti kiindulási pontján, ahol is az esztétikai ítéletek tételezése és érvényességük igazolása teremtetten meg az esztétika módszertani alapját. Én már akkor is a műalkotásban magában láttam az esztétikai szféra megalapozó alapjelenségét és a műalkotás tételezésének, filozófiai megértésének főelvét. Ez persze már akkor is a kanti megoldás túlhaladása volt, de még csak a szubjektív idealizmustól az objektív ~~ideál~~ idealizmus felé vezető úton. Ha tehát most is a műalkotás adottsága teszi az esztétika filozófiai kiindulási pontját, úgy ennek az adottságnak társadalmi-történeti mivolta egyszersmind az egész kérdésfeltevést a társadalmi ontológia irányába viszi át. Ezért játszik a mindennapi élet sajátos, létbeli és ideológiai mivolta olyan döntő szerepet az új esztétika egész felépítésében. A műalkotás lehetőségének levezetése most már végleg megszűnik ismeretelméleti kérdés lenni. Genezis és érvényesség egyaránt a mindig történelmi jellegű össztársadalmi lét létbeli mozzanataivá válnak.

Ez a kérdés nemcsak esztétikai nézeteim fejlődésében, az ellentmondásosan összefutó és szétágazó folytonosság szempontjából lényegesnek, hanem filozófiai fejlődésem egészét tekintve is, melyet talán akkor lehet a leghelyesebben jellemezni, ha azt mondanók: a már kezdetben - nem tudatosan - működő ontológiai kérdésfeltevések a fejlődés magasabb fokain, a marxizmus elsajátítása és megértése következtében egyre tudatosabbakká, egyre uralkodóbbakká váltak. Az "Esztétika" talán első munkám, amelyben ez a tudatosság teljesen felszínre jut és ezzel az ontológiai megalapozást bizonyos következetességgel a módszer középpontjába állítja. Az itt közölt részletek, remélem, alkalmasak lesznek arra, hogy az olvasót erről meggyőzzék. Az Esztétika nálam a társadalmi lét ontológiájának szerves részévé válik.

Ennek az objektív helyzetnek mulhatatlan következménye az is, hogy filozófiai fejlődésem nem zárult le az "Esztétika" megírásával, sőt az első rész befejezése után annak közvetlen

folytatása félretevéődött és a tisztán ontológiai problémák kerültek filozófiai munkásságom középpontjába. Eredetileg az Esztétika első részének^{nek} befejezése után Etikám rövid foglalatját óhajtottam megírni. De már az első előkészületek megmutatták, hogy ehhez elkerülhetetlenül szükséges egy olyan bevezető rész, mely a társadalmi lét ontológiájának legfontosabb, legalapvetőbb problémáit felvázolja. A további munka azt mutatta meg, hogy ez a bevezető fejezet önálló nagy könyvvé kellett hogy bővüljön, ha az etikának igazi marxista megalapozást akart adni. Ennek az ontológiának első kézírata már tavaly elkészült, azonban vizsgálata megmutatta, hogy még alapos átgondolásra, átdolgozásra van szükség, mielőtt nyilvánosság elé lehet^{ne} bocsátani. Ez az átgondolás és átírás jelenlegi munkám főtartalma. Ha tehát most filozófiai fejlődésem legjellemzőbb szakaszainak termékeit tárom a magyar olvasók elé, úgy nem léphetek fel azzal az ígérennyel, hogy egy - legalábbis szubjektive - befejezett munkát és annak gondolati előfutárait gyűjtöm össze és teszem közzé. Bármilyen paradox módon hangzik is, ma, több mint nyolcvan éves koromban, még igazán döntő jellegű műveim megírása előtt állok.

Ez nem életrajzi kérdés. A világhelyzet ideológiai következménye. A sztálini tanítások válsága, mely a XX. Kongresszuson kirobbant, még igen távol áll a valóságos ideológiai megoldásnak még csak komoly kísérletétől is. Az, hogy időközben a magát szintén végleges megoldásnak hirdető "american way of life" társadalmi, politikai és ideológiai alapjai szintén átlépték a belső válság küszöbét, az egész polgári világban a néhány évtized előtt véglegesen elavultnak nyilvánított marxizmus, melyet a sztálini tanítások hivatalosnak tekintettek, de a valóságban kivontak a forgalomból, újból aktuálissá vált. Ez a mozgalom, mely ma még csak a kezdet kezdetét érte el, szükségképpen azzal jár, hogy a marxizmus objektive magától értetődő ontológiai megalapozása ma a filozófia központi kérdésévé vált. Ennek az évtizedeken át csak ugyyszólván a föld

Ed
alatt működő mozgólódások hatása alatt vált tudatossá bennem is az új ontológia központi szerepe a marxizmus most beinduló újraélésében. Nem arról van szó, hogy e kérdésről "nyilatkozatot" irjak itt. Annyit azonban mégis meg kell mondanom, hogy e gyűjtemény utolsó darabja természetesen összefoglaló képet igyekszik adni az új ontológia központi tartalmáról, melynek mind módszerében, mind eredményeiben alig van köze az eddig történelmileg szerepelt ontológiákhoz. Az olvasó tehát, ha még nem is kaphat betekintést netalán elért eredményeinkbe^{nk} /illetőleg tételezéseink^{nk} netaláni problematikájába/, mégis módjában áll valamiféle, persze csak felette vázlatos képet nyerni arról, hogyan képzelem el ezt az új ontológiát, mely - és ezt nem lehet elég nyomatékkal hangsúlyozni - csak^{is} tudatosítja azt, ami a marxizmusnak mindig alapvető módszere volt.

Vujból

Budapest, 1969. október